

AUTOR PRACY:

Paulina Surowiec

Studentka: Prawo, IV rok
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warszawski

OPIEKUN MERYTORYCZNY:

Doc. dr Beata Bieńkowska

Katedra Postępowania Karnego
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warszawski

**„Słoń w składzie porcelany,
czyli o tym,
jak fałszerstwa niszczą kruche piękno”**

i

Praca konkursowa

FALSZERSTWOM STOP.

Konkurs dla studentów na najlepszą pracę
pisemną związaną z problematyką fałszerstw.

Tematem przedłożonej pracy są fałszerstwa wyrobów porcelanowych, tj. metody fałszowania oraz sposoby odróżniania oryginalnych, bezcennych dzieł sztuki od ich falsyfikatów. Ze względu na ograniczone ramy objętościowe pracy oraz szeroki zakres podejmowanych problemów, niniejsze opracowanie jest jedynie wstępem do głębszego studium nad omawianym tematem. Poniżej autorka omówi metody fałszowania przedmiotów porcelanowych oraz sposoby rozpoznawania falsyfikatów, a także opíše konkretne metody badania autentyczności porcelany. Najszerzej zostaną omówione techniki nie wymagające użycia specjalistycznego sprzętu technicznego. Bardziej zaawansowane sposoby sprawdzania autentyczności porcelany zostaną jedynie zasygnalizowane. Omówienie wybranych metod związane jest nie tylko z ograniczonymi ramami objętościowymi pracy, ale również z faktem, iż dostęp do urządzeń niezbędnych do wykonania badań mają jedynie zamożni miłośnicy porcelany. Osoby takie mogą również podczas zakupów skorzystać z pomocy świadczonej przez rzeczoznawców, aby uniknąć lub zminimalizować ryzyko zakupu podrobionej lub przerobionej porcelany. Patrząc przez pryzmat rosnącej popularności kolekcjonowania zabytkowych przedmiotów - w tym również wykonanych z porcelany - wskazać należy, iż fałszerstwa wyrobów porcelanowych są tematem niedostatecznie zbadanym. Temat niniejszej pracy budzi wiele kontrowersji. „*Falsyfikat*” jest bowiem słowem o pejoratywnym znaczeniu, i niewiele osób chciałoby dopuścić do siebie myśl, że w trakcie uzupełniania prywatnej kolekcji stało się ofiarami fałszerstwa.

Na wstępie autorka pracy pragnie zaprezentować krótki zarys historyczny, który pomoże nakreślić problematykę falsyfikacji wyrobów porcelanowych. Następnie omówione zostaną motywy i sposoby podrabiania oryginałów, a także metody zapobiegania fałszerstwom. W dalszej części pracy autorka, opierając się na konkretnych przykładach przedstawi metody badań autentyczności porcelanowych wyrobów. Ostatnim elementem przedłożonej pracy będzie krótka prezentacja Sprawy Operacyjnego Sprawdzenia: Kryptonim „*Filizanka*”, która – po przeprowadzonej kwerendzie w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej - zainspirowała autorkę do napisania pracy i wyboru tematu. Wskazać należy, iż niniejsze opracowanie jest jedynie skromnym wycinkiem złożonej problematyki dotyczącej porcelany i jej fałszowania. Literatura przedmiotu jest niestety niewielka i trudno dostępna. Celem pracy jest więc popularyzowanie wiedzy z zakresu przeciwdziałania fałszerstwom oraz uwrażliwienie czytelników na omawianą problematykę.

KWESTIE TERMINOLOGICZNE ORAZ UREGULOWANIA PRAWNE

Omówienie tematu fałszowania wyrobów porcelanowych należy rozpocząć od kwestii terminologicznych, tj. odróżnienia „falsyfikatów” od „kopii” porcelanowych dzieł. Oczywistym jest, iż im wyższa jakość i piękno porcelany, tym chętniej jest ona naśladowana. Tym samym, odnalezienie na rynku - przez znane wytwórnie - ładząco podobnych do własnych lub sfalszowanych wyrobów nie nastęczało im zbyt wielu problemów. Nie zatrzymując się na dłużej nad problemem natury terminologicznej, dotyczącej pojęć „reprodukcji”, „repliki” i „rekonstrukcji”, na potrzeby niniejszej pracy autorka wskaże podstawową różnicę pomiędzy naśladownictwem (kopia) a fałszerstwem (falsyfikatem). Otóż, brak sygnatury na danym przedmiocie - utrzymanym w typie konkretnego wyrobu znanej wytwórni - oznacza w rzeczywistości „naśladownictwo”. Słownik języka polskiego definiuje naśladownictwo jako: „1. «wzorowanie się na kimś lub na czymś», 2. «to, co jest wykonane na wzór czegoś»”¹ Umieszczenie zaś fałszującej przedmiot sygnatury oznacza, iż jest to „fałszerstwo”. Pod hasłem fałszerstwo znajdujemy następującą definicję: „1. «podrabiać coś», 2. «przedstawiać coś niezgodnie z prawdą»”² Opierając się na powyższych definicjach można zaryzykować stwierdzenie, iż nie każda kopia jest falsyfikatem, lecz każdy falsyfiakat jest w mniejszym lub większym stopniu odwzorowaniem – kopią stylu danej wytwórni, konkretnego twórcy lub epoki.

Istotnym jest zasygnalizowanie w tym miejscu problematyki ochrony praw autorskich. Jak określa w art. 1 Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U.2010.152.1016 z późn. zm.) przedmiotem prawa autorskiego jest każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiegokolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia. Wyroby porcelanowe jako utwór plastyczny objęte są przedmiotem ww. ustawy. Tworząc kopie porcelanowych dzieł należy mieć więc na uwadze autorskie projekty wzorów i zdobień oraz przysługujące ich twórcom w związku z tym prawa autorskie. Niezbędnym w takim wypadku jest zgoda autora oraz wyraźne zaznaczenie, iż dany wyrób jest jedynie kopią jego wyrobu. „Według ustawodawstwa polskiego każde nieuprawnione wkroczenie w zakres generalnego monopolu autorskiego, obejmującego wyłączne i bezwzględne prawo twórcy do korzystania z utworu i rozporządzania nim na wszelkich polach eksploatacji, jest naruszeniem. Dotyczy to w szczególności sprzedaży bezprawnie wytworzonych egzemplarzy utworu.”³ Odpowiedzialność karna związana z łamaniem praw autorskich zawarta jest w art. 115 i nast.

¹ <http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=2487410>, 24.06.2013 r.,

² <http://sjp.pwn.pl/szukaj/fa%C5%82szerstwo>, 24.06.2013 r.,

³ P. Bogdalski, Środki ochrony autorskich praw majątkowych oraz ich dochodzenie w świetle prawa polskiego, wyd. Zakamycze 2003

omawianej ustawy. Tym samym przywłaszczenie sobie autorstwa albo wprowadzenie w błąd co do autorstwa całości lub części cudzego utworu albo artystycznego wykonania, zagrożone jest grzywną, karą ograniczenia wolności albo pozbawieniem wolności do lat 3. Dodatkowo, tej samej karze podlega ten, kto m.in. rozpowszechnia bez podania nazwiska lub pseudonimu twórcy cudzy utwór w wersji oryginalnej. Prawa autorskie obejmowane są coraz to ściślejszą ochroną, w związku z czym plagiat jest przestępstwem ściganym obecnie z urzędu, nie zaś na wniosek.⁴ Litera prawa chroni dzieła sztuki również w innych ustawach. Zarówno fałszerstwo jak i sprzedaż sfalszowanych dzieł sztuki można zakwalifikować jako oszustwo z art. 286 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997r. Kodeks Karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm): „*Kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, doprowadza inną osobę do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8*”. Omawiany czyn również ścigany jest z urzędu, poza wyjątkiem oszustwa popełnionego na szkodę osoby najbliższej.⁵ Podstawową przesłanką do zaistnienia oszustwa jest zamiar; oszustwo jest bowiem przestępstwem umyślnym. Sankcje za handel fałszyfikatami regulują również ustawa z dnia 23 kwietnia 1964r. Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16 poz. 93 z późn. zm).. a także ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 z późn. zm.) Na mocy art. 556 k.c. sprzedaż fałszyfikatu można uznać za wadę fizyczną i odpowiedzialnością za nią obarczyć sprzedawcę.

Wracając do tematu „kopii” i „fałszyfikatów” porcelanowych dzieł, wskazać można przykład manufaktury działającej często na granicy pomiędzy naśladownictwem a fałszerstwem. Mowa tu o manufakturze Samsona, założonej w pierwszej połowie XIX w. w Paryżu. Fabryka ta specjalizowała się w naśladownictwach wyrobów, imitując także ich markę. Istotnym jest, że zawsze obok tej imitacji widniał znak Samsona, tj. litera S. Na produktach Samsona odnajdujemy dwa rodzaje oznakowań:

- a) Litera S wykonana naszkliwnie czerwoną farbą mufłową, znak łatwo usuwalny
- b) znaki niemalże identyczne z imitowanymi wyrobami, wykonane podszkliwnie niebieską farbą + litera S sporządzona naszkliwnie (tj. łatwa do usunięcia)⁶

⁴ Każdy ma natomiast społeczny obowiązek zawiadomienia o przestępstwie; szczególny obowiązek spoczywa na instytucjach państwowych i samorządowych, które w związku ze swoją działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa (zob. art. 304 Kodeksu postępowania karnego).

⁵ W takim wypadku ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego.

⁶ Fałszerstwa wyrobów z porcelany [w:] W. Ślesięński, *Fałszerstwa rzemiosła artystycznego*, Wrocław * Warszawa * Kraków, 1994, s. 57

Szybko okazało się, iż fałszerze - wykorzystując talent pracowników manufaktury - usuwali znak Samsona i zostawiali samą fałszywą sygnaturę, aby sprzedać tą „doskonałą” kopię jako „oryginał”.

Dobrym przykładem na to, jak często oryginalne dzieła, fałszowane są na zadziwiająco wysokim poziomie jest paryskie Muzeum Fałszerstwa (Le Musée de la Contrefaçon).⁷ Z dokumentu pobranego z oficjalnej strony Muzeum Fałszerstwa wynika, że falsyfikaty różnych przedmiotów stanowią od 5 do 7% światowego handlu, oraz od 200 miliardów do 300 miliardów nielegalnych zysków. Liczba falsyfikatów zajętych przez francuskie organy celne wzrosła z 375.000 w 1996 r. do 4,6 milionów w 2007 r. Co więcej, w pierwszych 11 miesiącach 2008 roku prawie 5,4 milionów sztuk falsyfikatów zostało rozpoznanych i zatrzymanych. Straty z fałszowanie dzieł we Francji szacuje się zaś na 6 miliardów euro, oraz utratę 30.000 miejsc pracy każdego roku.⁸ Powyższe dane statystyczne odnoszą się co prawda do różnych dzieł sztuki i różnych wyrobów - nie tylko porcelanowych – doskonale jednakże oddają istotę oraz zasięg problematyki omawianej w niniejszej pracy.

ZARYS HISTORYCZNY

Twórcami porcelany, a zarazem inicjatorami jej fałszowania byli Chińczycy. W ojczyźnie porcelany kształcili się arcy- fałszerze kruchej piękna. W historii fałszerstw wyrobów z porcelany wpisały się nazwiska: Tsau i Kong (1522- 1572), Tschiau (1557- 1619) a także cesarska fabryka w Yung Cheng (1723 – 1735), specjalizująca się w sporządzaniu kopii chińskiej porcelany dla kolekcji pałacowej. Wielu specjalistów nie jest w stanie odróżnić „doskonałych” fałszerstw od oryginałów⁹ Europejczycy zetknęli się z porcelaną po wyprawie Marco Polo oraz zakończeniu Krzyżowych Wypraw. Epoka Wielkich Odkryć Geograficznych przyniosła porcelanie zadziwiającą popularność. Nie bez znaczenia pozostawał jednak fakt, iż na jej zakup mogli pozwolić sobie jedynie ludzie wyjątkowo zamożni. Deficytowy, piękny i kruchy towar szybko stał się smakowitym kąskiem i pomysłem na szybki zarobek dla fałszerzy. Problem podrabiania wyrobów porcelanowych dotknął także europejskie manufaktury, tj. przede wszystkim: w Korcu, Miśni oraz Wiedniu.

⁷ Muzeum Fałszerstwa powstało w 1951r., utworzone przez Unifab - The Union des Fabricants, znajduje się w prywatnej rezydencji w "Rue de la Faisanderie" w Paryżu. W tym wyjątkowym muzeum znajduje się duży asortyment produktów podrabianych i autentycznych, tak aby użytkownik mógł je porównać oraz dowiedzieć się jak wykryć imitację m.in.: porcelany, naczyń, tkanin, perfum, programów, płyt CD i DVD, zabawek, części samochodowych, domowych urządzeń elektrycznych, długopisy i innych. W ramach ciekawostki warto wspomnieć, iż dziwnym zbiegiem okoliczności, sam budynek muzeum jest dokładną kopią XVII - wiecznego hotelu, który znajdował się w dzielnicy Marais, i został zniszczony.

⁸ <http://www.unifab.com/images/doccontrefaconfrancais.pdf>, 24.06.2013 r.,

⁹ W. Slesiński, *Fałszerstwa rzemiosła artystycznego*, s. 52, Wrocław * Warszawa * Kraków, 1994

TECHNIKI I MATERIAŁY SŁUŻĄCE SPORZĄDZANIU FAŁSZERSTW WYROBÓW PORCELANY

Na problem fałszowania wyrobów z porcelany możemy spojrzeć z różnych perspektyw. Znane są liczne metody, techniki i materiały służące sporządzaniu fałszerstw. Podstawowym problemem w przedmiocie fałszerstw wyrobów porcelanowych jest podrabianie znaków. Podrabiano najróżniejsze sygnatury, różnymi metodami i sposobami. Elementem spójnym zawsze była chęć zysku. Wielokrotnie podrabiano m.in. znaki Miśni, jej wyroby podbiły bowiem serca kolekcjonerów całej Europy.

Kwestia fałszowania porcelanowych wyrobów oraz znaków znanych manufaktur nie jest wyłącznie współczesnym problemem. Wskazuje się, iż w XVIII wieku charakterystyczne skrzyżowane miecze będące miśnieńskim znakiem naśladowane były przez manufaktury, m.in.: niemieckie – w Volkstedt, Wallendorf, Limbach, Rauenstein; angielskie – w Bristol, Caughley, Chelse, Worcester; holenderską – w Weesp; belgijską – w Tournai; paryskie – na rue de la Roquette i rue Fontaine-au Roi. W XIX w. zaobserwowano zaś wzrost liczby wytwórni naśladowujących i podrabiających obce znaki¹⁰

Porcelana polska również była fałszowana. Mowa tu przede wszystkim o tzw. porcelanie korzeckiej, tj. wyrobów porcelanowych Józefa Klemensa Czartoryskiego w Korcu. Fałszerstw dopuszczano się stosując najróżniejsze techniki i sposoby, trudniąc się tym nie tylko indywidualnie, ale również „profesjonalnie”, masowo w zorganizowanych i przeznaczonych do tego manufakturach.

Sygnatura jest znakiem graficznym identyfikującym dany wyrób porcelanowy jako produkt danej fabryki. Rosnące zapotrzebowanie oraz liczba nowo powstających manufaktur sprawiły że znakowanie swoich wyrobów było gwarancją jakości ich pochodzenia. Sygnatury zazwyczaj umieszczane są na spodzie produktu. Różnorodność sygnatur przejawia się w sposobie ich umieszczania (naskliwne i podsikliwne, ręcznie malowane oraz umieszczane za pomocą kalki, drukowane oraz wyciskane w masie) a także w ich wyglądzie (kolor, symbole). Aby przybliżyć czytelnikowi powyższe zagadnienie autorka pracy przedstawia zestawienie fotografii przykładowych sygnatur stosowanych przez producentów do oznaczania wytwarzanej porcelany.

¹⁰ W. Ślesiański, *Fałszerstwa rzemiosła artystycznego*, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków 1994, s. 58

11

Stosowane oznaczenia mogą odnosić się do różnorodnej tematyki, np. miejscowej tradycji (lwy nawiązujące do herbu Bawarii), inicjałów projektanta („Ph. Rosenthal”), daty produkcji („1942”), czy też przeznaczenia porcelany („gapa nazistowska” wskazująca na państwowe/wojskowe przeznaczenie wyrobu). Poza tym sygnatury mogą być również skrótami literowymi czy też elementami herbów regionu

Dla lepszego zobrazowania działalności fałszerzy i oraz uwrażliwienia czytelnika na niezbędną precyzję w badaniu sygnatur, autorka zamieszcza także poniżej zestawienie oryginalnej oraz fałszywej sygnatury fabryki tułowickiej porcelany, znajdującej się na Śląsku.

12

Elementy, w których widoczne są różnice zostały wyróżnione czerwonymi okręgami. Sygnatura znajdująca się po lewej stronie jest sygnaturą oryginalną. Jest to znak naszkliwny – umieszczony za pomocą kalki. Ciekawostką jest, że wyroby sygnowane „RS PRUSSIA” ze względu na niezwykle zdobnictwo oraz formę, a także ich „eksportowy” charakter są przedmiotami niezwykle często poszukiwanymi przez kolekcjonerów. Sygnatura po prawej stronie jest – na pierwszy rzut oka - łudząco podobna do oryginału. Uwagę kolekcjonera przyciągają jednak niedopracowane szczegóły: brak kropki po słowie „Prussia” oraz nad literą

¹¹ Zdjęcia sygnatur pochodzą z porcelany znajdującej się w zbiorach prywatnych autorki. Przedstawienie „gapy nazistowskiej” nie ma na celu promowania treści nazistowskich.

¹² <http://www.porcelana-tulowice.pl/falszywki.html> , 24.06.2013

„i”. Wieniec na reprodukcji jest grubszy, można również dostrzec przesunięcie wypełnienia względem konturu liści laurowych. Dodatkowo jest on w niewielkiej odległości od czerwonej gwiazdki, na oryginale zaś widoczny jest znaczny odstęp. Charakter liter również budzi wątpliwości. W literze "P" górna linia brzuszka w oryginalnych znakach zaczyna się zawsze kilka milimetrów przed pionową linią, na reprodukcjach „brzuszek” zaczyna się i kończy równo z pionową linią litery "P". Falszerstwa wyrobów porcelanowych nie zawsze jednak dokonywane są poprzez fałszowanie / przerabianie sygnatury.

Wśród zabiegów stosowanych przez fałszerzy możemy wyróżnić:

1. Falszowanie oryginalnych znaków wytwórni

- poprzez usunięcie pierwotnego znaku za pomocą kwasu fluorowodorowego, namalowanie „nowego” znaku, a następnie powtórne szkliwienie i wypalanie wyrobu.

2. Usuwanie / zmienianie niepożądanych znaków

- poprzez pokrywanie oryginalnego malowanego znaku bądź też poprzez jego całkowite usunięcie. Znak można usunąć poprzez mechaniczną likwidację polegającą na zeszlifowaniu go wraz ze szkliwem bądź też poprzez zastosowanie kwasu fluorowodorowego, a następnie natarcie szorstkiej powierzchni pastą i wypolerowanie. Nowy znak zostaje przeniesiony przy użyciu kalki. Nie bez znaczenia pozostaje w tym przypadku ton barwy, jako że z biegiem czasu ulega zmianie.

3. Dorekonstruowanie brakujących części do oryginalnego fragmentu wyrobu

4. Wykonanie fałszyfikatu w całości

5. Sztuczne postarzanie porcelany

- poprzez:

a) **mechaniczne uszkodzenia**, przykładowo: zarysowania, złamania, przetarcia czy też sklejenia,

b) **oddziaływanie chemiczne**:

Jednym z najciekawszych metod - z jakimi spotkała się autorka pracy - ukazujących niezwykłą pomysłowość fałszerzy jest zakopywanie przedmiotów na pewien czas w gnojowisku, bądź też w plastikowej torbie ze świeżym łąjnem końskim. Dodatek wilgotnej gliny, mokrego piasku pozwoli nam osiągnąć efekt lekko matowej porcelany z zadrapaniami z krakelurami czarnymi, świadczącymi o tym, że przedmiot był dawno używany. Inną metodą sztucznego postarzenia porcelany jest odtłuszczenie porcelany oraz umieszczenie jej w roztworze podchlorynu wapniowego, a następnie sztuczne pociemnienie krakelury.

Przemienne zanurzenie porcelany w gorącej i zimnej wodzie powoduje spękania szkliwa, które można zaczernić wykorzystując wspomnianą metodę zakopania naczynia na pewien czas w gnojowisku.

Sztuczne postarzanie wyrobów porcelanowych jest jedną z popularniejszych metod wykorzystywanych przy sporządzaniu fałszerstw. Temat ten zostanie omówiony dokładniej w dalszej części pracy, przy metodach badania wyrobów porcelanowych i ustaleniach okresu ich pochodzenia.

METODY BADANIA WYROBÓW PORCELANOWYCH

Badanie prawdziwości porcelanowych wyborów nie ogranicza się do zastosowania kilku konkretnych metod. W literaturze i praktyce istnieje wiele sposobów i metod rozpoznawania porcelany, na czele których stoi doświadczenie, precyzja i pomysłowość badaczy. Należy zaznaczyć, że nigdzie nie jest dostępny zamknięty katalog metod i technik badań wyrobów porcelanowych. Kompleksowe badanie obejmuje wiele elementów, na które składają się m.in. analiza stylu wzornictwa, zdobień, badanie struktury, wagi, właściwości badanego przedmiotu. *„Prawdziwy znawca porcelany, dokonując oceny, nie zaczyna badań od znaków wytwórni, lecz od stylu, jakości artystycznej, modelowania, malowania, dekorowania i szkliwa (Donath A. 1917, 1937)”*¹³

Badacze porcelanowych wyrobów, oprócz umiejętności zastosowania metod opisanych w niniejszej pracy, muszą posiadać dużą wiedzę na temat historii oraz stylów wzornictwa porcelany a także wiedzy dotyczącej fabryk porcelany. Każda z manufaktur produkowała wyroby porcelanowe w określonym stylu. Wzornictwo barokowe charakteryzowało się na przykład bogactwem formy i dużą ekspresyjnością, zaś styl rokoko, w przeciwieństwie do stylu barokowego, odznaczał się dużą lekkością, pastelowymi, delikatnymi kolorami i swobodną kompozycją. Dodatkowo w określonych okresach panowała moda na konkretne motywy umieszczane na porcelanie: różne rodzaje kwiatów czy też zwierzęta. Zdobienia porcelanowych wyrobów wpasowywały się w panujące ówczesne trendy mody. Analiza zdobień nie ogranicza się jednakże wyłącznie do analizy stylów wzornictwa, ale także ich gabarytów i metod wykonywania. Nie wchodząc zbyt głęboko w arkany zdobnictwa należy wskazać, że występuje kilka metod zdobienia porcelany. Wśród wielu technik zdobienia porcelany można wskazać przykładowo zdobienie plastyczne, poprzez formowanie wypukłych lub wklęsłych wzorów na jej powierzchni zob. - *porcelana Rosenthal, wzór Biała Maria* - czy też technikę zdobienia porcelany stosowaną

¹³ Cyt. w ślad za: W. Ślesiński, *Fałszerstwa rzemiosła artystycznego*, Wrocław * Warszawa * Kraków, 1994, s. 59

głównie na dalekim wschodzie, polegającą na umieszczaniu w jej masie ziaren ryżu. Dzięki ich zastosowaniu tworzą się transparentne punkty w powierzchni porcelanowego wyrobu.

Najbardziej popularną metodą zdobnictwa porcelany jest pokrywanie jej powierzchni barwnikami w celu uzyskania rozmaitych wzorów, np. roślinnych lub geometrycznych.

Wyróżnia się dwie podstawowe techniki nanoszenia koloru oraz rysunku na przedmioty porcelanowe. Należą do nich: zastosowanie kalki oraz ręczne malowanie porcelany. Zastosowanie kalki jest zdecydowanie mniej pracochłonne oraz pozwala na uzyskanie niedrogich i skomplikowanych zdobień. Ponadto uzyskane wzory są co do zasady identyczne. Drugą metodą jest ręczne malowanie porcelany. Jest to technika zdecydowanie bardziej pracochłonna, powodująca wzrost kosztów produkcji gotowego wyrobu i tym samym wpływająca na wzrost wartości porcelanowego wyrobu.

Porcelanę można oczywiście zdobić przy zastosowaniu wszystkich wskazanych powyżej metod – zob. *porcelana Rosenthal, wzór Sanssouci* - którą zdobiono zarówno plastycznie jak i poprzez malowanie. Można także nanosić powtarzalne wyobrażenia na porcelanę za pomocą kalki, a następnie wykańczać wyrób ręcznie, malując wyobrażenie główne np. postacie, twarze. Przedmiotowa praca dotyczy jednak fałszowania porcelany, stąd też należy wskazać jakie znaczenie ma znajomość powyższych technik zdobniczych dla sprawdzania jej pod kątem zafałszowań. Ze względu na objętość pracy, jej autorka skupi się poniżej na analizie sposobu nanoszenia na porcelanę wyobrażeń graficznych.

Najbardziej znamienym i nie wymagającym posiadania znacznej wiedzy sposobem wykrycia fałszerstwa porcelany jest weryfikacja tego, czy badany przedmiot został ozdobiony kolorem przy zastosowaniu kalki, czy też został ręcznie pomalowany. Na zastosowanie przy zdobieniu porcelany kalki wskazuje identyczność powtarzalnych elementów zdobniczych. Powyższe elementy są również co do zasady niezwykle skomplikowane, ponieważ bogate zdobienie podnosi ich walor estetyczny, nie zwiększając w sposób zasadniczy ceny gotowych przedmiotów. Wskazanej wyżej powtarzalności nie można uzyskać natomiast gdy dany przedmiot był pomalowany ręcznie. W takim wypadku powtarzalne elementy wzoru, chociaż bardzo podobne będą się różniły w szczegółach.

14

Przedstawiona powyżej fotografia pokazuje elementy różnicujące, powtarzające się, namalowane na porcelanowym spodku. Na pierwszy rzut oka znajdujące się na spodku kwiaty są identyczne, jednakże po dokładnej analizie można dostrzec elementy zmienne np. końce liści, płatków kwiatów, niedomalowania. Tego typu różnice nie występują na porcelanie zdobionej za pomocą kalki, którą autorka pracy – celem porównania - przedstawia poniżej:

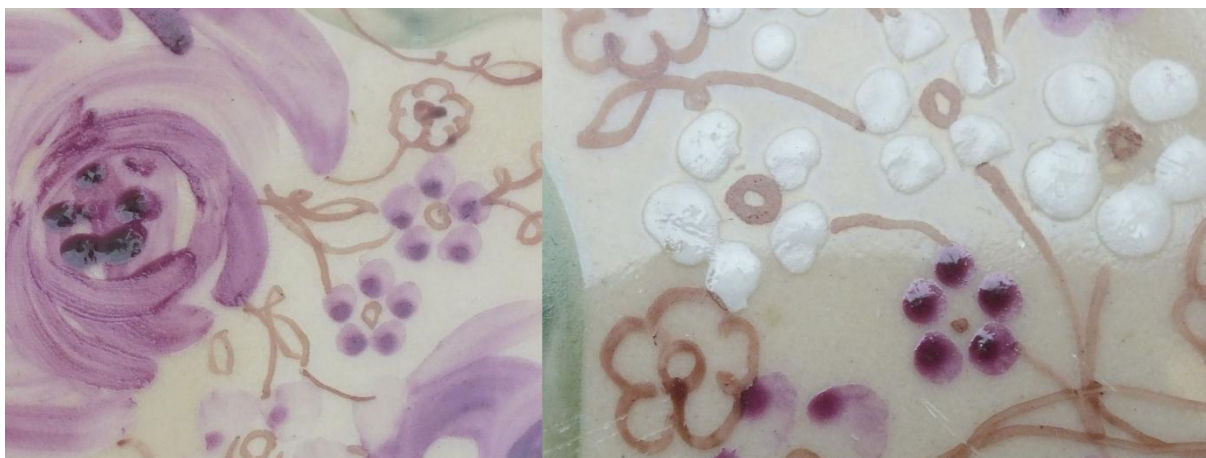

15

¹⁴ Zdjęcie pochodzi z porcelany znajdującej się w zbiorach prywatnych autorki. Spodek od filiżanki z motywem floralnym, ręcznie malowany przez Wandę Bukowiecką

Elementy identyczne zdobień zostały wyróżnione czerwonymi okręgami. Ewentualne, drobne różnice w barwie kwiatów są spowodowane dużym stopniem zużycia talerzyka a w związku z tym - starciem „wyobrażeń”. Porcelana zdobiona za pomocą kalki jest „nienaganna”, wzory i zdobienia są niemalże identyczne na wszystkich talerzykach z całej zastawy. Piękno ręcznie malowanej porcelany wynika z jej niepowtarzalności, unikatowości.

Należy wskazać, że poza badaniem stylistycznym, odróżnienie porcelany malowanej ręcznie od porcelany zdobionej za pomocą kalki możliwe jest poprzez badanie za pomocą dotyku. Przedmioty zdobione kalką, w miejscach w których ona się znajduje nie wykazują wyczuwalnych pod opuszkami palca różnic grubości. Malowanie ręczne natomiast zostawia na powierzchni przedmiotu ślady w postaci zgrubień i nawarstwień farby w miejscach, w których użyto większej ilości środka malarskiego, np. miejsca o ciemniejszej, bardziej wyraźnej barwie. Powyższy efekt trudno przedstawić graficznie, jednak autorka pracy uchwyciła go na poniższej fotografii.

16

Różnice grubości zdobionej powierzchni można zaobserwować i zbadać poprzez dotyk na białych i fioletowych płatkach kwiatów przedstawionych na załączonej fotografii. Zdobienia przy użyciu kalki nie wykazują takich różnic.

W tym miejscu nasuwa się pytanie, co można stwierdzić, gdy badając porcelanę ustali się, w jaki sposób została ona pomalowana. Po pierwsze, można w ten sposób ustalić czy sprawdzający ma do czynienia z wyrobem fabrycznym, tzn. masowym, a co za tym idzie bardziej popularnym i mniej wartościowym. Jeżeli sprzedający twierdzi, że dany egzemplarz jest ręcznie malowany i w związku z tym wysoka cena jest uzasadniona - można niezwykle

¹⁵ Zdjęcie pochodzi z porcelany znajdującej się w zbiorach prywatnych autorki. Talerzyk deserowy, zdobiony za pomocą kalki, wyprodukowany w fabryce porcelany "Wawel" w Wałbrzychu, spód talerzyka oznaczony sygnaturą stosowana po 1953r.

¹⁶ Zdjęcie pochodzi z porcelany znajdującej się w zbiorach prywatnych autorki. Talerz, ręcznie malowany przez Krystynę M., motyw floralny

łatwo sprawdzić, czy nie usiłuje wprowadzić nabywcy w błąd. Po drugie, dzięki ustaleniu metody malowania można wstępnie ustalić chociażby wiek porcelany, ponieważ zdobienie kalkomanią odkryto dopiero w połowie XVIII w.

Warto zauważyć, przy temacie zdobień za pomocą ręcznego malowania, iż początkowo sygnatury również były malowane ręcznie. Najstarsza porcelana powinna więc być oznakowana ręcznie malowanymi sygnaturami w kolorze niebieskim, rzadko zielonym. Większość autentycznych przedmiotów posiada także wypis (określenie zakładu, modelu i wzorca malatury.) bądź też numer serii oraz datę produkcji. Znak ten może być wykonany na kilka sposobów, tj. odbity, odcisnięty lub namalowany, a na jego podstawie można wyznaczyć wiek oraz markę porcelany.

17

Wiedza ta jest niezbędnym fundamentem do dalszej analizy porcelanowych wyrobów. Poza odręcznie namalowanymi sygnaturami, datę powstania przedmiotu możemy stwierdzić np. po czcionce czy też po kształcie sygnatur. Przykładowo: znaki prostokątne z grubą czcionką są charakterystyczne dla okresu lat: 1900 - 1932, zaś oznaczenia kwadratowe z okrągłymi rogami to połowa XX wieku. Przy datowaniu wyrobów porcelanowych istotne są również napisy znajdujące się na porcelanie. Napis "*Royal*" pozwala nam stwierdzić

¹⁷ Zdjęcie pochodzi z porcelany znajdującej się w zbiorach prywatnych autorki. Figurka przedstawiająca Józefa Piłsudskiego, wykonana wg. proj. A. Siemaszko, sygnatura stosowana obecnie.

na przykład, że badany wyrób powstał po 1850 roku, natomiast napis "English Bone China" czy "Bone China"¹⁸ to wyrób wyprodukowany po roku 1891.¹⁹

Następnie, zanim porcelanowe dzieło zostanie poddane kompleksowym badaniom i próbom ujawniającym jego autentyczność, należy z dużą precyzją sprawdzić stan przedmiotu, badając jego powierzchnię za pomocą opuszków palców. Poza odróżnieniem metody zdobień (kalka lub malowanie ręczne), badanie dotykowe spełnia również inne funkcje. Mianowicie, rozróżniamy dwa rodzaje defektów występujących na porcelanie - wady wrodzone oraz wady nabyte. Skazami wrodzonymi będą wszelkiego rodzaju niedoskonałości, które powstały na etapie procesu formowania porcelany. Będą to różnego rodzaju plamy czy też niedomalowania, które zasadniczo nie mają wpływu na wartość wyrobu. Co więcej, niejednokrotnie są znakiem szczególnym produkcji danej serii wyrobów i wiedza ta pozwala ustalić ich autentyczność. Wady nabyte – obniżające wartość porcelany- to na przykład podmalowania inną farbą, klejenie, wyszczerbienie, chropowata powierzchnia powstała na skutek próby przemalowania przedmiotu, zadrapania warstwy wierzchniej czy też spękania w postaci pajęczków. Wady te powstają zazwyczaj wskutek użytkowania lub prób fałszowania porcelanowych przedmiotów.

Zanim zostanie przedstawiony katalog metod badania porcelany, z którymi spotkała autorka pracy, warto przyjrzeć się kilku podstawowym metodom²⁰, dzięki którym można odróżnić wyrób z porcelany od wyrobu z fajansu. Przedstawione w formie tabelki metody nie wymagają pobierania próbki badanego wyrobu, są więc bezpieczne dla badanego przedmiotu.

	PORCELANA	FAJANS
PRÓBA CIĘŻARU	Gęstość porcelany: 2,5	Gęstość fajansu: 1,5
PRÓBA ATRAMENTOWA	brak cechy nasiąkliwości	Atrament wsiąka pozostawiając niedającą się usunąć wodą, plamę.
PRÓBA DŹWIĘKOWA	Czysty, wysoki dźwięk przy uderzeniu (przedmioty pęknięte wydają brzęczący dźwięk)	Ciężki, niski dźwięk przy uderzeniu

¹⁸ Jest to tzw. porcelana kostna, produkowana ze spoielonych kości bydła, skalenia i kaolinu. Wyróżnia się ona wysokim poziomem przejrzystości i bieli a także wytrzymałością mechaniczną. Jest produkowana do czasów obecnych.

¹⁹ <http://rynekisztuka.pl/2012/03/16/jak-kupowac-zabytkowa-porcelane/>, 24.06.2013 r.

²⁰ R. Krawczyk, *Badania wyrobów porcelanowych pod kątem wykrycia ewentualnego fałszerstwa*, [w:] Problemy kryminalistyki> nr 176, Warszawa, kwiecień - czerwiec 1987.

<p>PRÓBA ZARYSOWANIA NIEOSZKLIWIONEJ POWIERZCHNI WYROBU HARTOWANĄ STALĄ</p>	<p>Nieoszklwione miejsce porcelanowego wyrobu nie da się porysować stalą o twardości ok. 6 w skali Moosa</p>	<p>Poddatny na zarysowania</p>
<p>PRÓBA PRZEŚWIECALNOŚCI WYROBU W ŚWIETLE PADAJĄCYM</p>	<p>Charakteryzuje ją przeświecalność (podobnie jak porcelit, szkło mleczne)</p>	<p>Brak cechy przeświecalności</p>

Metody przedstawione w tabelce pozwalają ustalić, że badany przedmiot jest wyrobem porcelanowym. Gdy ustalimy, iż badany wyrób jest wykonany z porcelany, możliwe jest również **określenie rodzaju tworzywa**. Wskazać w tym miejscu należy, iż rozróżniamy **porcelanę twardą**, tzw. „chińską” oraz **porcelanę miękką**, nazywaną również „sztuczną”. Porcelana twarda wywodzi się z Chin, w Europie zaś jej kolebką była Miśnia. Wśród składników tego rodzaju porcelany znajdują się: biała glina porcelanowa – kaolin oraz minerał z grupy tzw. szpatów polnych zwany pai-tun-tzu lub petuntse. Drugi rodzaj porcelany, tj. porcelana miękka wywodzi się z Francji i Włoch. Na miano „sztucznej” zasłużyła sobie z powodu braku gliny kaolinowej w jej składzie. W literaturze wskazuje się, iż twórcy miękkiej porcelany mieli ogromne trudności ze znalezieniem odpowiedniej receptury na jej produkcję i w efekcie uzyskanie jej charakterystycznych cech: białego koloru, przeświecalności, odpowiedniej twardości, czy też rezonującego czystego dźwięku przy uderzeniu.²¹

Określeniu rodzaju tworzywa (porcelana miękka lub twarda) służą następujące metody:

1. **Metoda optyczna** – badanie szklwa porcelany pod niewielkim (ok. 5-krotnym) powiększeniu,
2. **Badanie stopnia usuwalności brudu w miejscach nieszkliwionych**
 - z twardej porcelany łatwiej jest usunąć różnego rodzaju zabrudzenia. Porcelana miękka charakteryzuje się zaś tym, iż nie traci całkowicie na porowatości, w związku z tym ciężko usunąć z niej brud. (patrz: badanie zanieczyszczeń na powierzchni wyrobu w celu ustalenia okresu powstania wyrobu).

²¹ R. Krawczyk, *Badania wyrobów porcelanowych pod kątem wykrycia ewentualnego fałszerstwa*, [w:] Problemy kryminalistyki> nr 176, Warszawa, kwiecień - czerwiec 1987.

3. **Badanie struktury przełamu danego wyrobu** – przełam porcelany twardej porównywany jest do rozbitej szklanej butelki, miękka zaś przypomina w swojej strukturze po rozbiciu, ziarnistą powierzchnię pilniczka do paznokci.
4. **Próba pilnikowa** – twarda porcelana, jak wskazuje nazwa nie jest podatna na spiłowania, w przeciwieństwie do porcelany miękkiej. Jak wskazuje autor przedstawianego podziału (R. Krawczyk) nie jest, a bynajmniej nie powinna być ona popularną metodą przez wzgląd na to, iż badany wyrób ulega zniszczeniu poprzez spiłowanie.
5. **Badanie stopnia wsiąkliwości farb podszkliwnych w szkliwo i czerep przedmiotu** - porcelanę miękką charakteryzuje większa wsiąkliwość aniżeli porcelanę twardą.

Kolejnym krokiem w badaniu porcelanowych wyrobów jest **analiza rodzaju farb oraz malatury przedmiotów**, tj. stwierdzenie czy użyto farb naszkliwnych czy też farb podszkliwnych. Służą temu metody:

1. **Metoda pocierania ostrzem szpilki powierzchni dekorowanej** - malatura naszkliwna „stawia opór” ostrzu szpilki bądź też zostaje uszkodzona, zdrapana, zarysowana. Użycie farby podszkliwnej gwarantuje poślizg, dzięki czemu nie ulega przy tym badaniu uszkodzeniu.
2. **Metoda akustyczna** – malatura naszkliwna wydaje charakterystyczne „skrzypienie” przy pocieraniu jej kawałkiem szkła.

Dla określenia wartości porcelanowego wyrobu niezmiernie ważnym jest również **ustalenie okresu powstania wyrobu**. Jest to możliwe jest poprzez:

1. **Badanie zanieczyszczeń na powierzchni wyrobu** – regułą jest, iż porcelana idealnie czysta, budzi wątpliwości jeśli opisywana jest jako pochodząca sprzed XX wieku. Temat sztucznego postarzania porcelany opisany w niniejszej pracy jest niezwykle interesujący. Próby „sztucznego postarzania” są bowiem często stosowane przez fałszerzy. Na poniższych zdjęciach przedstawiony jest falsyfikat porcelanowego talerza z dynastii Ming.

22

Na pierwszy rzut oka, naczynie wydaje się być zniszczone przez upływ czasu. Podejrzenie wzbudza jednak zadziwiająco dobry stan brzegów talerza, brak rys oraz zadrapań. Brud ze spodu naczynia został, w trakcie badania jego autentyczności usunięty przy niewielkim wysiłku za pomocą szczoteczki przy użyciu mydła oraz ciepłej wody, co byłoby niemożliwe w przypadku autentycznego, wiekowego porcelanowego wyrobu. Przebarwione i zniszczone przez upływ czasu naczynie nie zostałyby wyczyszczone tak szybko i przy użyciu tak podstawowych narzędzi.

2. Próba gładkości wnętrza wyrobu – wyroby odlewane w formach charakteryzują się tym, iż „powierzchnia wewnętrzna jest jakby negatywem strony licowej. Medaliony i reliefy są łatwo namacalne. Jeśli wyrób mający podobne cechy na powierzchni wewnętrznej jest datowany jako wykonany przed rokiem 1875, to na pewno jest falsyfikatem. Formy odlewnicze wprowadzono bowiem dopiero po 1875 r.”²³

Dopełnieniem wyżej wymienionych metod są **metody specjalistyczne**, mające na celu **identyfikację indywidualną**, tj. rozpoznanie konkretnego wyrobu porcelanowego. Są to:

1. **fluorescencja rentgenowska**
2. **neutronowa analiza aktywacyjna (NAA)**
3. **spektralna analiza emisyjna ze wzbudzeniem laserowym**
4. **termoluminescencja**

²² <http://www.taimantis.com/chinese/fakes.html>, Autor strony badał 8 talerzy podawanych za oryginalne. Tylko jeden z nich okazał się być autentycznym, 29.06.2013 r.

²³ R. Krawczyk, *Badania wyrobów porcelanowych pod kątem wykrycia ewentualnego fałszerstwa*, [w:] *Problemy kryminalistyki* nr 176, Warszawa, kwiecień - czerwiec 1987., s.215

Doświadczenie pokazuje, iż największe znaczenie praktyczne w wykrywaniu fałszerstw porcelany znajdują posiadają metody tradycyjne, nie wymagające dostępu do kosztownych urządzeń. Ponadto należy zauważyć, że kolekcjoner dokonujący transakcji przez Internet, na giełdzie a nawet w renomowanym domu aukcyjnym nie ma faktycznej możliwości uzyskania przedmiotu transakcji do przeprowadzenia koniecznych badań. Dodatkowo, warto wskazać, że badania typu termoluminescencja pozostawiają trwałe ślady na badanym przedmiocie, co w przypadku porcelany jest znacznie utrudnione, a często niemożliwe bez naruszenia struktury przedmiotu.

Na zakończenie omawiania powyższego podziału wskazać należy, iż niemalże wszystkie wymienione metody wymagają dużej wiedzy i doświadczenia przeprowadzającego badanie. Nie jest łatwym i oczywistym odróżnienie chociażby dźwięków wydawanych przez wyroby, bądź też badanie i analiza cechy wsiąkliwości porcelany twardej i miękkiej. Wymagana jest tu również precyzja i wyczucie, a doświadczenie jest niezbędnym elementem do faktycznego rozpoznania i właściwego opisu badanego przedmiotu.

SPRAWA OPERACYJNEGO SPRAWDZENIA: KRYPTONIM „FILIŻANKA”

Analizując temat wyrobów porcelanowych, autorka postanowiła zbadać odtajnione dokumenty znajdujące się w Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej. Po przeprowadzonej kwerendzie autorka przeanalizowała m.in. Sprawę Operacyjnego Sprawdzenia: Kryptonim „Filiżanka”²⁴. Akta sprawy dotyczą nieprawidłowości w funkcjonowaniu Zakładów Porcelany „Ćmielów” w Ćmielowie. Znajdująca się w aktach sprawy notatka służbowa, sporządzona 14 czerwca 1988 r. w Opatowie została zakwalifikowana przez jej autora wg tematu jako: *„marnotrawstwo i niegospodarność, fałszowanie sprawozdawczości, produkcja towaru złej jakości”*. W treści notatki czytamy: *„Z informacji uzyskanych od TW ps. „OPORNIK” TG-10105 wynika, iż w dniach od 12.04.88 do 30.04.88. w Zakładach Porcelany Ćmielów w Ćmielowie z Wydziału Formowni na Wydział Piecowni przekazano 12 480 filiżanek „ROCCOCO” do wypału. Z tego po wypale Wydział Piecowni przekazał na Wydział Kompletowni tylko 5 893 filiżanek. Reszta tj. 6 587 sztuk po wypale biskwitowym została zbrakowana”*. W wyniku sytuacji opisywanej w notatce, Zakłady Porcelany Ćmielów poniosły wówczas straty w wysokości 36 tys. złotych, tj. po odjęciu dopuszczalnej normy brakowej wynoszącej 20 % produkowanego towaru. Niegospodarność Zakładów dotyczyła również rozbieżności pomiędzy stanem rzeczywistym a prowadzoną

²⁴ Sprawa operacyjnego sprawdzenia Kryptonim „Filiżanka” IPN-Rz-0270/545, nr ewidencyjny: 10771. 24.05.1988 - 28.09.1988. Teczka znajduje się w Archiwum Oddziału IPN w Rzeszowie.

dokumentacją. Notatka służbowa z dnia 31 sierpnia 1988 r. wskazuje, iż przy obliczeniach braków produkcyjnych, uwzględnia się „*całe manko kompletowni tj. stłuczki, skradzioną porcelaną oraz wyszczerbaną na skutek niedbałych operacji produkcyjnych wykonywanych przez pracowników Kompletowni.*” Opisowane sytuacje – jak zauważono również w notatkach służbowych – stwarzały pracownikom zatrudnionym z Zakładach Porcelany możliwość popełnienia przestępstwa kradzieży porcelany lub fałszowania jej sprawozdawczości.

Analiza ww. sprawy oraz innych, dostępnych w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, tj. m.in. Sprawy Operacyjnego Sprawdzenia Kryptonim „*Porcelana*”²⁵ pozwoliły autorce pracy szerzej spojrzeć na zagadnienia związane z produkcją wyrobów porcelanowych oraz stały się inspiracją do napisania niniejszej pracy. Trudności z jakimi borykały się fabryki porcelany przekładały się w pewnej mierze na jakość wyrobów. W aktach analizowanych spraw autorka nie znalazła dowodów, które jednoznacznie stanowiłyby o fakcie kradzieży porcelanowych wyrobów bądź też receptur czy form do wytwarzania porcelany. Niewątpliwie jednak niegospodarność zakładów porcelany nie sprzyjała ochronie i odpowiednim warunkom produkcji porcelany.

ZAKOŃCZENIE

Reasumując, autorka chciałaby podkreślić, iż z powodu obszernej tematyki porcelany i fałszerstw wyrobów porcelanowych a także ze względu na ograniczone ramy objętościowe pracy, przedłożone opracowanie nie omawia niestety wyczerpująco wszystkich zagadnień. Odpowiedzi nasuwające się w związku z fałszerstwami porcelany oraz metodami ich wykrywania wymagają bardziej obszernego opracowania i dalszych – przede wszystkim empirycznych – badań. W prezentowanej pracy autorka próbowała więc poruszyć sprawy, które jej zdaniem są nie tylko najistotniejsze, ale również konieczne do tego, aby przekazać zarys omawianego wątku i zainspirować czytelnika do indywidualnego, szerszego, zgłębienia tematu. Na zakończenie pozostaje więc jedynie stwierdzić, iż fałszerze, poruszając się w świecie porcelany, niszczą jej kruche piękno swoim działaniem. W walce ze „ *słoniami w składzie porcelany*” należy więc inspirować, wspomagać i promować inicjatywy oświatowe i legislacyjne dotyczące polskiego prawa w zakresie przeciwdziałania fałszerstwom oraz pogłębiać naszą wiedzę odnośnie wykrywania fałszyfikatów, a także czynnie odpowiadać na inicjatywy naukowe, efektem których jest m.in. przedłożona praca.

²⁵ Sprawa operacyjnego sprawdzenia Kryptonim „Porcelana”, IPN-Rz-0270/101, nr ewidencyjny TG-7580, 15.06.1985 – 22.05.1986, Teczka znajduje się w Archiwum Oddziału IPN w Rzeszowie.

BIBLIOGRAFIA

1. P. Bogdalski, Środki ochrony autorskich praw majątkowych oraz ich dochodzenie w świetle prawa polskiego, wyd. Zakamycze 2003,
2. R. Krawczyk, *Badania wyrobów porcelanowych pod kątem wykrycia ewentualnego fałszerstwa*, [w:] *Problemy kryminalistyki*, nr 176 kwiecień – czerwiec, Warszawa 1987
3. J. Powidzki, *Ceramika*, wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1977
4. E. Rudzki, *Europejska porcelana osiemnastowieczna*, wyd. Krajowa Agencja Wydawnicza RSW „Prasa-Książka-Ruch”, Warszawa 1981
5. W. Ślesiński, *Falszerstwa rzemiosła artystycznego*, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków 1994

Ustawy

1. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964r. *Kodeks cywilny* (Dz. U. Nr 16 poz. 93 z późn. zm.)
2. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r. *Kodeks Karny* (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm)
3. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - *Kodeks postępowania karnego* (Dz.U. 1997 nr 89 poz. 555.)
4. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 z późn. zm.)
5. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. *o prawie autorskim i prawach pokrewnych* (Dz.U.2010.152.1016 z późn. zm.)

Z Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

1. Sprawa operacyjnego sprawdzenia, *Kryptonim „Filiżanka”*, IPN-Rz-0270/545, nr ewidencyjny: 10771. 24.05.1988 - 28.09.1988, Archiwum Oddziału IPN w Rzeszowie
2. Sprawa operacyjnego sprawdzenia, *Kryptonim „Porcelana”*, IPN-Rz-0270/101, nr ewidencyjny TG-7580, 15.06.1985 – 22.05.1986, Archiwum Oddziału IPN w Rzeszowie

Strony internetowe:

1. <http://www.dominik.krakow.pl/NUMERY/2010/39/przyslowia.html>
2. <http://www.porcelana-tulowice.pl/>
3. <http://rynekisztuka.pl/2012/03/16/jak-kupowac-zabytkowa-porcelane/>
4. <http://sjp.pwn.pl/>
5. <http://www.taimantis.com/chinese/fakes.html>
6. <http://www.unifab.com/en/>

ⁱ ilustracja na stronie tytułowej pochodzi ze strony: <http://www.dominik.krakow.pl/NUMERY/2010/39/przyslowia.html> , 23.06.2013 r.